

Capitolul 1.

TIPOLOGIA ELITELOR

ÎN GÂNDIREA POLITICĂ OCCIDENTALĂ ȘI CENTRAL ȘI EST EUROPEANĂ

1.1. STADIUL ACTUAL DE DEZVOLTARE A TEORIEI ELITELOR

În istoria politică a umanității, tendința unui grup de a-l domina pe altul este omniprezentă. Mijloacele pe care acest grup le utilizează pentru a realiza dominarea sunt dintre cele mai variate: prin virtute, adică prin recurgerea la o serie de calități aparte pe care le posedă doar acei indivizi care aparțin grupului dominant, prin cucerire, adică prin recurgerea la forța brută sau prin intervenție divină, adică prin raportarea la Providență ca ultim criteriu de legitimare a membrilor grupului dominant⁴.

Cum în decursul istoriei această tendință a devenit model recurent, sociologia și-a asumat, prin intermediul școlii italiene, responsabilitatea de a studia aceste grupuri dominante și modalitățile prin care acestea ajungeau să dețină frâiele societății. Cum ajung anumite grupuri să conducă o societate? Sunt prerogativele puterii și ale privilegiilor socio-economice suficiente anumitor indivizi pentru a se erija în elite? Toate aceste studii întreprinse de școala de sociologie italiană s-au reunit sub ceea ce avea să devină teoria elitelor.

În primele sale analize politice, Aristotel observa că „trebuie să existe o uniune naturală între cel ce conduce și cel ce este condus, pentru supraviețuirea ambilor. Cel care este capabil să conducă prin virtutea inteligenței naturale pe care o posedă, este cu adevărat o elită naturală”⁵.

În timpul Renașterii, Machiavelli a pus din nou accentul pe cunoaștere ca și caracteristică observabilă la nivel empiric – doar anumiți indivizi pot guverna o societate și doar pe baza unor competențe dovedite⁶.

⁴ Nathan Harter, „Elite Theory”, în Antonio Marturano și Jonathan Gosling (eds.), *Leadership. The Key Concepts*, Routledge Taylor și Francis Group, Londra și New York, 2008, p. 48

⁵ *Idem*, p. 49

⁶ Nicolo Machiavelli, *The Prince*, Icon Classics, San Diego, 2005, p. 37

Întrebarea care se ridică în această perioadă este: cine sunt acești indivizi și ce îi evidențiază pe ei la nivelul societății din care provin? În secolul al XIX-lea, la aceste întrebări au început să răspundă doi sociologi italieni, preocupați, independent, de aceeași problemă teoretică. Atât Vilfredo Pareto (1891), cât și Gaetano Mosca (1939) au ajuns la primele formulări ale teoriei elitelor.

Teoria elitelor a avut inițial două scopuri majore. Primul scop a fost conceptualizarea separării societăților în două clase majore – cei care conduc și cei ce sunt conduși. Odată ce această separație a devenit evidentă, accentul s-a mutat pe caracteristicile diferitelor forme de organizare politică din perspectiva teoriei elitelor. Sociologii școlii italiene au încercat să demonstreze că ideea potrivit căreia monarhia are la bază un singur lider, iar democrația constă tocmai în absența liderilor nu este altceva decât o iluzie, în orice formă de organizare politică existând o influență ocultă a oligarhiei. Această idee a condus la formularea bine-cunoscutei „legi de fier a oligarhiei”, după cum vom vedea pe parcurs.

Al doilea scop major al teoriei elitelor a fost înțelegerea dinamicii cu care se petrece fenomenul de separare la nivelul societăților umane. Dinamica acestui fenomen se referă la modul în care membrii grupului dominant reușesc să obțină puterea și la mijloacele pe care aceștia le folosesc ulterior pentru a păstra și regenera această putere. Antonio Gramsci consideră că orice societate se va organiza sub forma unei piramide în vârful căreia se află intelectualii, urmați de locotenenți, adevărat-credincioși, la baza piramidei aflându-se masele. Intelectualii dețin hegemonia la nivelul societății prin intermediul consensului liber exprimat al maselor⁷.

Viziunea lui Gramsci este una interpretativă, creatoare și conduce la contribuții teoretice numeroase despre marxism leninism, cum ar fi: raportul dintre structura socială și suprastructură⁸ – teoria „blocului istoric”; concepția asupra partidului revoluționar ca „intelectual colectiv”; teoria hegemoniei ca formă a dictaturii proletariatului în societăți cu stratificare complexă – unitatea dialectică dintre „dominare” și „conducere intelectuală și morală”; analiza statului socialist, ca „hegemonie curățată de coerciție”; auto-guvernarea maselor; rolul intelectualilor în societatea modernă, în mișcarea revoluționară și în construcția socialistă; importanța tradiției culturale național – populare.

⁷ Antonio Gramsci, „The Intellectuals”, în Quintin Hoare și Geoffrey Nowell Smith (eds.), *Sections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, International Publishers, New York, 1971, p. 102

⁸ Antonio Gramsci, „The Philosophy of Praxis”, în Quintin Hoare și Geoffrey Nowell Smith (eds.), *Sections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, International Publishers, New York, 1971, pp. 365-366

Gândirea gramsciană este de esență umanistă pentru că destinul concret al omului înseamnă construcția înnoită și fără sfârșit a unei „cunoașteri-acțiune” colective. Conceptul de bloc istoric⁹ a apărut la Gramsci și pentru a corecta, a revizui unele idei din tinerețe prin subaprecierea rolului determinismului economic pe care și le-a însușit prin studiul filosofiei marxiste.

David Levine susține punctul de vedere al lui Gramsci, considerând că intelectualii sunt singurii capabili să conducă o societate pentru că dețin mijloacele legitime pentru a o face – competența dată de pregătirea profesională pe care aceștia o posedă și capacitatea de a inocula maselor credințe non-științifice cu scopul de a crea loialități. Prin aceste competențe, intelectualii organizează societatea în ansamblu, țin sub control puterea pe care o exercită asupra maselor, mărinind sau scăzând gradul de putere în funcție de situațiile care apar în timp.

Cu toate acestea, de-a lungul timpului, asistăm la apariția unor noi elite, fie indivizi, fie grupuri, care ajung pe aceste poziții în două moduri diferite: fie prin insistență și luptă proprie, fie prin erodarea elitei existente¹⁰.

Abordarea teoretică cu privire la elite propune o investigație științifică a modurilor în care, în toate formele de organizare socială – de la state la partide politice, de la întreprinderi la sindicate și de la parlament la orice tip de birocrație – un număr limitat de persoane reușesc să acumuleze cea mai mare parte a resurselor de putere. Conceptul de „elite” acoperă o realitate distinctă, alcătuită din figuri sociale și politice remarcabile, care, prin aptitudinile lor și calitățile speciale, se deosebesc de masele din aceeași societate.

Studiul cu privire la teoria elitelor a cunoscut un proces îndelungat de specializare și reconstrucție, în special pe teritoriul european, datorită schimbărilor de ordin economic, politic și social pe care le-a experimentat în cea de-a doua jumătate a secolului XX.

Pentru a plasa teoria elitelor într-un context specific al gândirii social-politice, vom utiliza un element de actualitate în analiza teoriei elitelor – scrierile recente ale lui András Bozóki, teoretician maghiar al elitelor. Bozóki susține că teoria elitelor a cunoscut o „reînnoire remarcabilă în Europa Centrală și de Est”¹¹,

⁹ Ideea de forță a conceptului este că o societate istorică este un ansamblu unitar constituit pe baza interdependenței organice dintre structura sa economică, clasele specifice – în cadrul cărora se detașează un bloc social politic conducător – și suprastructurile adecvate, cu nucleul pe care-l reprezintă blocul moral și intelectual al clasei hegemonice.

¹⁰ David Levine, „The Italian Tradition”, în *Visions of the Sociological Tradition*, The University of Chicago Press, Chicago, 1995, p. 236

¹¹ András Bozóki, „Theoretical Interpretation of Elite Change in East Central Europe” în Mattei Dogan (ed.), *Elite Configuration at the Apex of Power*, Editura Brill, Boston, 2003, p. 216

datorită muncii întreprinse de cercetători din cele mai diverse școli de gândire – școala marxistă, sociologia weberiană, cercetarea stratificării social-funcționaliste, teoria Clasei Noi – care, în demersul lor de a cerceta rapid schimbările sociale și politice din Europa, au ajuns tot la cercetarea elitelor.

Cea mai importantă caracteristică a cercetării actuale a teoriei elitelor este procesul de transformare a elitelor, pentru că, argumentează Bozóki, climatul general de analiză a fenomenelor sociale și politice de la nivel european este marcat de schimbare. După câteva decade statice de „Kremlinologie” și „Sovietologie”¹², climatul economic, social și politic s-a schimbat brusc, inclusiv statutul elitelor.

Astfel, cercetarea actuală a elitelor ar trebui să aibă două caracteristici majore: „tranzitologia” și „consolidologia”¹³ pentru că procesul de tranziție de la comunism la democrație este un proces condus de către elite.

Perspectiva pe care o oferă Bozóki este una complet nouă în teoria elitelor pentru că stabilește o linie de demarcație clară între școala de gândire vestică (Europa Occidentală, Statele Unite ale Americii și Canada) și școala de gândire central și est europeană. Școala vestică este preocupată de abordările democratice ale elitismului și încearcă să ofere explicații pentru fenomene precum leadership-ul politic, clasa conducătoare și clasa politică, urmând ca în anii '60 și '70 accentul să se mute pe analiza democrației participative.

Elitismul democratic a devenit un produs de consum pentru societatea vestică, dar, odată cu fenomenul modernizării politice (ideologiile de eliberare, ideologiile ecologiste) acest elitism democratic a fost înlocuit treptat cu teoria modernizării, supusă unei critici masive, atât în interiorul școlii vestice cât și în exteriorul acesteia.

Școala de gândire central și est europeană se confruntă, în schimb, cu decade de dictatură. Astfel, sociologia și materialismul istoric promovau o formă simplistă a teoriei marxiste a claselor sociale (teorie ce are la bază modelul societății împărțită în două clase majore: proletariatul care exercita conducerea alături de țărănime și intelectualii sau „muncitorii mentali” care erau supuși proletariatului și îl asistau în procesul de legiferare).

Modelul oficial al acestei părți europene este marxism-leninismul, teoria Clasei Vechi, cum o numeau sociologii oficiali sau teoria Clasei Noi, cum o numeau critic sociologii dizidenți.

Odată cu schimbările sociale aduse de anii '80, s-a modificat și perspectiva asupra teoriei elitelor. Sociologii au renunțat treptat la marxism-leninism pe care îl

¹² András Bozóki, „Theoretical Interpretation of Elite Change in East Central Europe”, p. 216

¹³ *Idem*

considerau limba oficială a ideologiei comuniste și au început să utilizeze o teorie nouă a elitelor, fără ca măcar să facă referire la Pareto și Mosca, o teorie ce va avea ca nucleu central jocurile de elită.

Scopul major al științelor sociale s-a schimbat, structura fiind înlocuită de actorul individual. Noua teorie a elitelor apărută în interiorul școlii de gândire central și est europene are circumscris un nou câmp teoretic: tranziție, negociere la masa rotundă, construcție instituțională, construcție constituțională, compromis, încheiere de acorduri, încetarea de acorduri, consensualism extins și alegeri strategice.

În cele ce urmează, vom prezenta, prin intermediul unui tabel sintetic (tabelul 1.1.), această evoluție a teoriei elitelor, evidențiind liniile majore ale celor două școli de gândire.

Pentru a face demersul științific mai comprehensibil, Bozóki apelează la o etapizare a teoriei elitelor, care cuprinde atât școala vestică, cât și pe cea central și est europeană. Aceste etape sunt:

1. Teoria clasică a elitelor
2. Elitismul democratic
3. Transformarea elitelor din elite socialiste în elite capitaliste.¹⁴

Fiecare dintre aceste etape de dezvoltare a teoriei elitelor identificate de Andras Bozóki corespund unei anumite perioade istorice, influențele de natură economică, socială și politică a respectivei perioade fiind vizibile la nivelul teoriei elitelor. În cele ce urmează, vom face prezentarea amănunțită a fiecărei etape în parte, evidențiind caracteristicile esențiale ale teoriei și contribuțiile majore ale autorilor.

¹⁴ András Bozóki, „Theoretical Interpretations of Elite Change in East Central Europe”, p. 216

Tabelul nr. 1.1.
Evoluția diferitelor abordări cu privire la teoria elitelor

	Perioada istorică	Sistemul economic	Sistemul politic	Teoria elitelor	Caracteristică esențială a teoriei elitelor
Școala de gândire vestică	1960–1970	Capitalism, liberalismul bunăstării	Democrație participativă	Elitism democratic (democrația nu este un produs al maselor, ci o operă a elitei politice)	Status-quo
	1970–1980	Capitalism, liberalismul bunăstării	Democrație participativă	Teoria modernizării (elitismul democratic este un produs de consum)	Stratificare socială
	1980 – prezent	Capitalism, liberalismul bunăstării	Democrație participativă	Teoria elitelor mainstream (societate duală, elite intelectuale, clase sociale, guvernanți-guvernați, etc.)	Analiza claselor sociale
Școala de gândire central și est europeană	1960–1970	Socialism	Comunism, dictatură autoritară.	Teoria marxistă a claselor sociale	Schimbare socială
	1970–1980	Socialism	Comunism, dictatură autoritară	Marxism-leninism (teoria clasei vechi vs. Teoria clasei noi).	Clivaje revitalizezate
	1980 – prezent	Socialism, capitalism incipient	Comunism, dictatură autoritară, democrație participativă	Jocuri de elită (tranzicție, negociere la masa rotundă, construcție instituțională, construcție constituțională, compromis, încheiere de acorduri, încetarea de acorduri, consensualism extins și alegeri strategice)	Cercetarea elitelor

Sursa: Bozóki, (2003, p. 231)